

MAJOROS ISTVÁN

FRANCIAORSZÁG ÉS A BOLSEVIKOK

(1917 október – 1918 március)

A francia politikai vezetés ellenséges magatartást tanúsított a fiatal szovjet állammal szemben, melynek legkézenfekvőbb bizonyítéka az volt, hogy Párizs nem ismerte el a Népbiztosok Tanácsát Oroszország hivatalos kormányának.¹ Ennek ellenére a kapcsolatok nem szakadtak meg a két ország között, mivel a francia nagykövetség s a katonai misszió továbbra is működött. A szovjet kormány ezt abban a reményben tette lehetővé, hogy a francia vagy más külképviselet jelenléte Petrográdon de facto elismerést jelenthet számára. Abban pedig, hogy Párizs nem hívta haza oroszországi képviseletét az októberi forradalom után, stratégiai megfontolások játszottak szerepet: meg kellett akadályozni, hogy a keleti fronton levő 115 hadosztályt – ebből 82 német volt – nyugatra dobják át. Ennek érdekében figyelemmel kellett kísérni a bolsevik politikát, hogy adott esetben, s a lehetőségektől függően, a francia érdekeknek megfelelően kísérhesse meg befolyásolni azt.

E célkitűzés megvalósítása azonban komoly nehézségekbe ütközött. Egyrészt azért, mert a forradalom a saját logikája szerint politizált, arra törekedve, hogy Oroszország kilépjen a háborúból s megszabaduljon mindkét imperialista tömbtől; ez pedig a francia érdekekkel, célokkal alapvetően ütközött. Másrészt azért is nehéz volt a Párizs megfogalmazta stratégiai célt valóra váltani, mert a francia katonai misszió vezetője, éppúgy mint a nagykövet, igyekezett kerülni a személyes, vagy hivatalos kapcsolatot a szovjet kormány vezetőivel, mivel a hagyományos diplomáciai felfogás szerint ez de facto elismerést jelentett volna. A kapcsolattartás így félhivatalos úton bonyolódott, s e szűk csatornák csak arra adtak lehetőséget, hogy a külképviselet informálódjon a bolsevik politikáról s ez alapján tanácsot adjon Párizsnak az oroszországi francia politika kialakításához. Volt azonban egy pillanat 1918 februárjában, amikor az együttműködés reális közelségbe került Párizs és Petrográd között, mindkét fél érdekeinek megfelelően, s ezzel a francia külképviselet fenntartása is igazolódni látszott.

Annak megértéséhez, hogy a kezdettől fogva ellenségesen viselkedő Franciaország hogyan és miért váltott át a bolsevikokkal való együttműködésre, nyomon kell követnünk a két fél viszonyának alakulását az októberi forradalomtól a breszt-litovszki béke megkötéséig. Sőt egy gondolat erejéig

még korábban kell kezdenünk: 1917 elején. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy Oroszország a háború folytatása szempontjából a legbizonytalanabb tényező. Paléologue petrográdi francia nagykövet szerint „... a szakadék felé rohan”.²

A gazdaságilag kimerült országban a háborúból való kiválás, a békevágy egyre erőteljesebben jelentkezett, melynek a politikában a petrográdi szovjet adott hangot. Az Ideiglenes Kormány működése idején ezt a törekvést még sikerült ellensúlyozni, sőt Kerenszkijt egy utolsó, katasztrofálisan végződő offenzívára is rábírta Párizs 1917 júliusában. Az októberi forradalommal azonban az a politikai erő került hatalomra, amely a tömegek békevágyát hivatalos politikai rangra emelte, éppen akkor, amikor a nyugati front válságos helyzetbe került.³ A bolsevik fordulat olyan új helyzetet teremtett Párizs számára, melyet az „Carley szerint” sorscsapásnak tekintett.⁴ Ami azonban a katonai helyzetet illeti, semmi sem változott, hiszen a keleti front problémája nem 1917 őszén jelentkezett.

Az új politikai helyzet felmérésére, értékelésére, valamint az első reagálásokra azonban csak hetekkel a fordulat után kerülhetett sor. Ennek oka nem a távolságban, az információáramlás nehézségeiben keresendő, hanem abban, hogy közvetlenül a petrográdi események idején a francia politikai élet döntésekre jogosult kulcsfigurái nem tartózkodtak a helyükön. Painlevé miniszterelnök a szövetségesek rapallói konferenciáján volt, s éppen november 7-én hozták létre a Legfelső Haditanácsot. Foch tábornok, a fővezérkar főnöke⁵ ugyancsak Olaszországban tartózkodott, s a Caporetto után kialakult helyzetről tájékozódott. Nem volt jobb a helyzet az Oroszországban működő francia képviselőkénél sem: Niessel tábornok, a katonai misszió vezetője⁶ november 4. és 14. között ellenőrző körutazást tett a keleti fronton, Lavergne tábornok, petrográdi katonai attasé, pedig éppen a Kaukázusban volt.⁷ Az eseményekre való reagálást a kormányváltozás is késleltette: november 13-án Painlevé lemondott, s 3 nap múlva Clémenceau került a miniszterelnöki székbe, s a hadügyi tárcát is magának tartotta meg. A külügyminiszter Stéphan Pichon lett. Ez a változás a bolsevikok számára volt kedvezőtlen, mivel a közel nyolcvan éves Clémenceau makacsul könyörtelen volt a defetizmussal szemben, a bolsevik békepolitikát pedig ennek tekintette. A francia sajtó egyébként Clémenceau kormányra kerülését az októberi forradalomra adott francia válasznak igyekezett tekinteni.⁸

A bolsevik fordulatra elsőként az oroszországi francia külképviselet reagált. Noulens petrográdi francia nagykövet éppúgy, mint Rampont tábornok a katonai misszióból fegyveres beavatkozást javasolt Oroszországban. Noulens

francia–angol együttműködésben két-két zászlóalj bevetését szorgalmazta, hasonló véleményen volt Buchanan angol nagykövet is. Rampont már ambíciózusabb tervvel rukkolt elő: nyolcezer katona Oroszországba szállításával akart Petrográdon és Moszkvában rendet teremteni. Niessel azonban, egyetértésben a vezérkarral, kivihetetlennek ítélte Rampont tervét, mert ennyi ember átszállítása Murmanszkba csak 1918 április közepére fejeződhetett volna be.⁹ A közvetlen fegyveres beavatkozás a távolság és a nyugati front helyzete miatt lehetetlen volt. Kísérlet történt azonban a Stavka, az orosz főhadiszállás megnyerésére, de ez a lépés sikertelen maradt, mert a bolsevikok Duhonyint, a főparancsnokot leváltották, mivel nem teljesítette a Népbiztosok Tanácsának utasításait s a főparancsnok körül ellenforradalmi központ kezdett kialakulni. Helyébe Krilenkot nevezték ki, s december 3-án a főhadiszállás is a bolsevikok kezébe került, Duhonyint pedig a felháborodott forradalmi egységek megölték.

Az oroszországi francia politikát a Clémenceau kormány november 22-i álláspontja határozta meg: Franciaország nem ismeri el a Népbiztosok Tanácsának hatalmát. Ennek megfelelően november 30-án a Legfelső Haditanács párizsi konferenciáján Foch memoranduma a katonapolitikát is felvázolta. Eszerint minden erőfeszítést Oroszország déli részére kell összpontosítani, ahol a Németország ellen harcolni kész erők a 15 hadosztályból álló román hadsereg köré csoportosíthatók. Mivel az északi területek bolsevik ellenőrzés alá kerültek, s az északi kikötők kapcsolattartásra nem használhatók, ezért a déli területek, valamint Románia ellátásához, a transzszibériai vasút megszerzése nélkülözhetetlennek mutatkozott.¹⁰ Ezzel egy szibériai francia – és antant – politika körvonalai is kirajzolódtak.

A román hadseregre alapozott remények azonban szertefoszlottak, mivel Focșaniban december 9-én német–orosz–román fegyverszünet jött létre. A vezérkar, ennek ellenére, a december 23-án készített tervezetében még mindig a román hadsereg köré akarta csoportosítani az ukrán és a kozák erőket. Nehezen magyarázható ez másképp – írja Delmas –, mint Clémenceau makacosságával.¹¹ Ezt a magatartást az sem menti, hogy a politikai vezetésnek, ahol Clémenceau-nak döntő súlya volt, egymásnak ellentmondó információk alapján kellett kialakítania az oroszországi politikát.

A hírek egyik bázisa Iasi volt, ahol Berthelot tábornok, a romániai francia katonai misszió vezetője működött.¹² A másik pedig Petrográd, ahol Noulens nagykövet és Niessel tábornok egymással, de Berthelot-val is rivalizált. Párizs számára az orosz ügyekben való eligazodást és a politikai döntéshozatalt a különböző ügynökök jelentései, táviratai még tovább bonyolí-

tották. Mindehhez még egy dolgot kell hozzátenni: az orosz kérdés sohasem kapott olyan jelentőséget, amellyel bírt.¹³ A nyugati front, tehát a francia–német viszony függvényeként másodlagos helye volt a francia európai politikában.

Az oroszországi ügyekben a katonai misszió fontos szerepet kapott. Tevékenységében katonai, politikai és diplomáciai jellegű feladatok egyaránt jelentkeztek. Ez elsősorban a háborús helyzet következménye volt, melyet csak erősített Foch tábornok álláspontja, miszerint háborúban a politikus és a katona tevékenysége nem választható szét.¹⁴ A civil–katona ellentét Oroszországban Noulens és Niessel viszonyában jelentkezett. A háború elején a katonai misszió az orosz főhadiszállás mellett működött. Amikor Niessel 1917. augusztus 2-án Janint felváltotta a misszió élén, azt a feladatot kapta, hogy tegye ismét harcképessé az orosz hadsereget. Ez a megbízatás szükségessé tette, hogy a misszió székhelye ne a Sztavkanál legyen, hanem Petrográdon. Ez ellen Noulens hevesen tiltakozott, féltve a nagykövetség autoritását, szerepének gyengülését. Foch ennek ellenére szentesítette a petrográdi rezidenciát, jöllehet a misszió tevékenységét katonai kérdésekre korlátozta. A gyakorlatban ezt persze nem lehetett kettéválasztani, márcsak azért sem, mert a missziónak széles információs hálózata volt, amely Petrográdból kiindulva kiterjedt valamennyi frontra, a Balti-tengertől Romániáig.

Az oroszországi misszió nyolcvan tiszttel rendelkezett, melyből negyvenkettő Petrográdon teljesített szolgálatot, azzal a feladattal, hogy a hadügy-minisztériummal tartsa a kapcsolatot. Négyen voltak a Sztavkanál, tízen az északi fronton, kilencen a keleti front nyugati részén Rampont tábornok parancsnoksága alatt, nyolcan a délnyugati fronton Tabouis tábornok vezetésével, hatan a román front orosz csapatainál, egy tiszt pedig a Kaukázusban teljesített szolgálatot. A misszióhoz egy nehéztűzériki különítmény is tartozott, mely Moszkvában állomásozott. A misszió részét képezte még egy repülő és egy egészségügyi alakulat is. Ezekkel együtt a katonai misszió összesen 205 tiszttel és 900 katonával rendelkezett, amely a francia hadügyminisztérium, illetve közvetlenül a fővezérkar főnöke, tehát Foch irányítása alatt állt. Ezen kívül egy másik tiszti misszió is működött Oroszországban a fegyverzeti minisztérium irányítása alatt. Ez 19 tisztből állt, Pyot őrnagy irányítása alatt, s a legjelentősebb hadiüzemekben – Petrográd, Moszkva, Harkov, Perm, Jekatyerinoszlav, Rosztov – tevékenykedett.¹⁵

A bolsevik forradalom után megnőtt a Berthelot tábornok vezette romániai katonai misszió jelentősége. Az ok részint abban keresendő, hogy Iaşiból jobb volt az információcsere Párizssal. Petrográd ugyanis a kronstadti adót

használta, melyen keresztül novembertől nehezebbé vált a kapcsolattartás. Ezen kívül vevőkészülékkel rendelkeztek, mellyel az Eiffel torony adásait tudták fogni. Berthelot ezzel szemben Szalonikin keresztül, Sarraill tábornok közreműködésével huszonnégy órán belül választ kapott Párizstól.

Másrészt Dél-Oroszország jelentősége megnőtt az északi részekkel szemben. Katonailag azért, mert úgy tűnt, hogy a keleti front helyreállítására itt nyílik lehetőség. Politikailag pedig azért, mert ebben a régióban gyülekeztek a szovjetellenes erők, az úgynevezett „egészséges elemek”, ahogy a franciák nevezték őket. Rájuk nemcsak a német elleni harcokban számítottak, hanem abban is, hogy azt a politikai erőt jelenthetik, mely képes megdönteni a bolsevik hatalmat. A déli terület gazdasági tényezők miatt is fontos volt a franciák számára. A bolsevikok által ellenőrzött részekben, elsősorban Petrográdon, Moszkvában, Franciaországnak kisebb jelentőségű gazdasági érdekeltségei voltak. A javak jelentős része délen, főleg Ukrajnában volt található, amely nem tartozott a szovjet kormány ellenőrzése alá.¹⁶

1917-ben az ukrán iparba fektetett külföldi tőke összege 419,2 millió rubel volt. Ebből a francia tőke részesedése 210,6 millió rubel, s vezető helyet foglalt el, lényegesen megelőzve még a második helyen álló belgákat is, akik 137,8 millió rubellel voltak érdekelve az ukrán iparban. A francia tőkét a bányászatba, a fém- és vegyiparba, valamint kereskedelmi vállalatokba investálták.¹⁷ A fentiek alapján vitatható Delmas-nak az a megállapítása, miszerint az 1917. december 23-i Oroszországra vonatkozó angol–francia felosztás során Franciaország Bessarábia és a Krím mellett Ukrajnához, s nem a Donyec-medencéhez – mely az angoloké lett – elsősorban katonai megfontolások alapján ragaszkodott, melyek Delmas szerint erősebbnek tünnek számára, mint a gazdaságiak. Kosyk és Seliverstoff egyaránt kiemeli a gazdasági mozgatók szerepét. Fogalmazhatunk úgy is, hogy Ukrajna gazdasági, katonai, stratégiai szempontból egyaránt jelentős volt, ezért értelmetlen bármelyik tényezőnek is elsőbbséget adni.

A délorosz területek fontossága miatt a katonai missziók tevékenységét átszervezték. Foch elhatárolta a romániai és az oroszországi misszió tevékenységi zónáit. Eszerint Berthelot-hoz került Dél-Oroszország, s ezzel a Kijevbe, az Ukrán Radához küldött Tabouis tábornok és tisztjei ugyancsak irányítása alá kerültek. Niessel tevékenységi területe Közép- és Észak-Oroszországra terjedt ki. Összehasonlítva a két misszió tevékenységét, Berthelot kedvezőbb helyzetben volt, mivel a katonai feladatok mellett politikai missziót is betöltött, szemben Niessellel, akinek össze kellett hangolnia tevékenységét Noulens nagykövettel is.

Clémenceau-nak Berthelot javasolta, hogy a németekkel szembeni mag Ukrajnában építhető ki. Igaz, a román fegyverszünet létrejötte után már kifejezte kételyeit, de Noules december 10-i, Pichonnak küldött táviratában ugyancsak a déli blokk létrehozása mellett szállt síkra. November 28-i jegyzékében még Niessel is kedvezően nyilatkozott a déli területekről. „A déli blokk gondolata – Ukrajna, kozákok, Kubán, Volga, Kaukázus – a levegőben van. Érdekünkben áll támogatni létrejöttét.” – írta. Majd hozzátette: ha el kellene hagynia Petrográdot, maga is Kijevbe menne, s Berthelot parancsnoksága alatt dolgozna. Niessel még azt is hangsúlyozta, hogy a déli blokk feladata a román front fenntartása.¹⁸

Sulgin, az Ukrán Rada külügyminisztere, Ukrajna jelentősége növekedésének okát a francia politikában abban látta, hogy Párizs számára Petrográd egyre inkább az anarchiát jelentette, míg Ukrajna a rend fogalmával volt egyenlő. Ennek érdekében olyan politikai szemléletváltásra is hajlandó volt, legalábbis egy időre, hogy felhagyott az egységes, centralizált Oroszország álláspontjával, s az Ukrán Radát támogatva barátokozni kezdett egy föderaliztikus Oroszország létrehozásának gondolatával.¹⁹ Ez abban is kifejezésre jutott, hogy 1917 december második felében Tabouis tábornok a francia kormány hivatalos képviselőjeként tartózkodott Kijevben, valamint abban is, hogy a francia katonai misszió 100 millió frankot kapott az ukrainai propagandára.²⁰

A délorosz blokk létrehozására azonban kevés remény volt. Niessel fentebb idézett optimizmusának már nyoma sem maradt egy későbbi megjegyzésében: „Semmi szilárd elemet nem látok, amire katonailag, vagy politikailag támaszkodni lehetne” – hangsúlyozta.²¹ 1917 végén Berthelot megjegyzése is hasonló: „Oroszország olyan, mintha zselatinban kellene dolgoznunk.”²² A valóság ugyanis az volt, hogy az ukrán hadsereg csak a frontokon szétszórva létezett, s gyakorlatilag ez az erő használhatatlannak bizonyult. Másrészt Ukrajnában a békevágy éppúgy jelentkezett a tömegek körében, mint Oroszország többi részén, ezért a fegyverszünet és a béketárgyalások szükségszerű lépések voltak az Ukrán Rada számára is. Ez a politika pedig ellenkezett a francia érdekekkel, s nemcsak azért, mert a háború folytatását innen sem remélhették, hanem azért is, mert az ukrán különbéke törekvés, – amint Albert Thomas ezt kifejezésre juttatta Clémenceau-nak, bírálva a francia–ukrán politikát – veszélyeztette az önálló Lengyelország létrehozását, s a lengyel különállást.²³ Így, amikor a Rada 1918. február 9-én békét kötött a központi hatalmakkal, Franciaország ezt nem ismerte el, s a Radával való együttműködés is véget ért.

Ukrajnával kapcsolatban egyébként is megoszlottak a francia vélemények. Egy jelentés mesterkélt képződménynek tartotta, melyről a forradalomig senki sem beszélt komolyan.²⁴ A francia sajtó támadta az ukrán szeparatizmust. Az Action Française szerint ez Németország reménysége. A Le Temps és a L'Éclairé ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy Ukrajna Németország műve.²⁵

Az ukrán kérdés a bolsevikokkal való kapcsolatot is veszélyeztette. December 18-án Trockij a Noulens-szal létrejött magántalálkozón panaszt tett a francia tisztek ukrainai tevékenysége miatt.²⁶ A tiszteket Berthelot küldte Kijevbe még december 3-án, hogy lépjenek kapcsolatba a Radával. E lépés veszélyeire egy jelentés is felhívta a figyelmet: „Mivel Oroszország déli része kikerült petrográdi képviselőtünk fennhatósága alól, a bolsevik ultimátum nem Noulens-nak, vagy Niesselnek fog érkezni, hanem Franciaországnak; ez vagy kapitulációra, vagy arra kényszerít minket, hogy elhagyjuk Petrográdot. Ez a legnagyobb veszély, melynek kitehetjük magunkat.”²⁷

A francia külképviseletnek tehát úgy kellett alakítania politikáját, hogy ez ne vezessen a bolsevikokkal való szakításhoz, mert ez semmissé tette volna a több évtizedes francia—orosz kapcsolatok eredményeit.

A déli blokk létrehozásával kapcsolatban a kozák erőkre vetett remény is alaptalannak bizonyult. A már idézett jelentés Kalegynről és a kozákokról azt írta, semmi többet nem akarnak, mint hogy otthon legyenek urai a helyzetnek, s a doni területen kívül nem lehet rájuk számítani. A kozákok pedig éppúgy megutálták a háborút, mint mások. A bolsevik propaganda ezen a téren alaposan megdolgozta őket.²⁸

1917 végére a déli blokkból gyakorlatilag nem lett semmi. Ténylegesen csak két cseh hadosztály maradt, amelyik harcolni akart a németek ellen. „Ez kevés!” — állapítja meg Delmas.²⁹

A déloroszországi törekvések, elképzelések miatt a petrográdi francia képviselő természetesen nem szorult háttérbe. Az események több szálon futottak, s Petrográd azért is fontos maradt Franciaország számára, mert nem lehetett figyelmen kívül hagyni a bolsevikok politikáját, még akkor sem, ha Párizs nem ismerte el a szovjet kormányt. A petrográdi francia képviselő fő feladata az volt, hogy fékezze, késleltesse a bolsevik béketárgyalásokat. Ez a törekvése azonban szinte megvalósíthatatlannak tűnt. A békepolitika ugyanis nem csupán bolsevik propagandafogás volt, hanem a forradalom léte, továbbfejlődése függött ettől, ezért Párizs nem számíthatott 180 fokos

fordulatra. Egy francia jelentés is elismerte, hogy a békevágy biztosította a bolsevikok győzelmét, s ez adja Lenin, Trockij és a többiek erejét.³⁰

A békepolitika azonban nemcsak előnyöket, lélegzétvételnyi szünetre való lehetőségeket kínált a fiatal szovjet állam számára, hanem nehézségeket, buktatókat is. A francia politika pedig ez utóbbiban bízott, remélve, hogy a békepolitika kudarca esetén Párizs és a bolsevikok érdekei találkozhatnak. Milyen buktatókról volt szó?

Lenin „Egy szerencsétlen béke kérdésének történetéhez” című cikkében³¹ a háború vagy béke dilemmájáról, illetve a béke megkötésével járó veszélyekről ír: „... ha békét kötünk, objektíve a német imperializmus ügynökei vagyunk, mert egyrészt felszabadítjuk a mi frontunkon harcoló csapatait, másrészt visszaadjuk neki a foglyok millióit, stb.” A német vezetés 1917 elejétől valóban az orosz kártya kijátszásában reménykedett, s mivel a februári forradalom ezt még nem váltotta valóra, a bolsevik forradalomtól várták, hogy a keleti fronton számukra kedvezően alakul a helyzet,³² amely az egész háború menetét befolyásolhatta. (Hindenburg visszaemlékezéseiben ezt így fogalmazta meg: „Mi magunk, a saját erőinkkel akartuk megnyerni a döntő csatát nyugaton. Ehhez fel kellett használni a keleten felszabaduló erőinket, és olyan hadsereget létrehozni nyugaton, amely felülmúlja ellenfeleink erőit.”)³³ De folytassuk Lenin gondolatát, hogy a másik oldal, a háború folytatása mit ígér a szovjet hatalom számára: „... a forradalmi háború a jelenlegi pillanatban objektíve az angol-francia imperializmus ügynökeivé tenne bennünket, mert céljai eléréséhez segéderőt biztosítana számára. Az angolok nyíltan minden katonáért havi száz rubelt ajánlottak fel hadsereg-főparancsnokunknak, Krilenkonak, ha folytatjuk a háborút. Még ha egyetlen kopeket sem fogadunk el az angoloktól és a franciáktól, objektíve akkor is segítünk nekik azzal, hogy lekötjük a német csapatok egy részét.

E tekintetben egyik esetben sem tépjük ki magunkat teljesen az egyik vagy a másik imperialista kötelékből, és nyilvánvaló, hogy nem is téphetjük ki magunkat teljesen, amíg meg nem döntjük a világimperializmust. Ebből a helyes következtetés az, hogy amikor a szocialista kormány az egyik országban győzött, a kérdéseket nem abból a szempontból kell eldönteni, hogy ezt vagy azt az imperializmust részesítjük-e előnyben, hanem kizárólag abból a szempontból, hogy mi biztosítja a legjobb feltételeket a már megkezdődött szocialista forradalom fejlesztéséhez és megszilárdításához.”³⁴

A békekötés azonban a veszélyek ellenére is szükségszerű lépésként jelentkezett. Megvalósítása viszont számos tényezőtől függött, elsősorban a központi hatalmaktól, amelyek belső helyzetük rosszabbodása miatt és hábo-

rús céljaikért készek voltak a tárgyalásokra. Az 1917. december 9/22-én Brest-Litovszkban kezdődött tárgyalások eseménytörténetét nem követjük nyomon, csak annyiban érintjük, amennyire témánk szempontjából erre szükség van.

A szovjet kormány mielőtt tárgyalásokba kezdett, több alkalommal fordult az antant hatalmakhoz, hogy csatlakozzanak ők is. Válasz ezekre, amint ezt a szovjet történeti irodalom kiemeli, nem érkezett.³⁵ A magyarázat a már többször hangsúlyozott tényben rejlik: Franciaország és az antant nem ismerte el a szovjet kormányt. Párizs egyébként meg volt győződve, hogy a szovjet hatalom hamarosan összeomlik. A *Le Libre* 1917. december 24-i számában például „negyedórás kormánynak” nevezte a lap a Népbiztosok Tanácsát.³⁶ A hallgatás oka Pichon külügyminiszter magyarázatában is keresendő, aki szerint Franciaország nem fogadhat el olyan békét, melynek célja a háború előtti status quo visszaállítása. Kifejezte azonban, hogy a háború céljait a francia kormány hajlandó megvitatni egy olyan kormánnyal, amely egész Oroszországot képviseli.³⁷

A hivatalos hallgatás mellett voltak ezzel ellenkező vélemények is. Mindenekelőtt Sadoul kapitány³⁸ részéről, aki a francia képviselő és a bolsevik kormány közti félhivatalos összeköttetést biztosította, melyet a Trockijjal való jó ismeretségének köszönhetett. Sadoul hetente kétszer küldte Franciaországba leveleit, elsősorban Albert Thomasnak, a Clémenceau kormány miniszterének. A kapitány tevékenységét Noulens nem nézte jó szemmel. Volt egy másik csatorna is, Niessel tábornok személyes kapcsolata Marusevszki tábornokkal, az orosz vezérkar főnökével. Ami a nagykövetet, Noulens-t illeti, Sadoul őt olyan burzsoának tartotta, aki képtelen volt az orosz forradalmat megérteni. Trockij pedig egyenesen Bourbonként jellemezte, aki semmit sem tanult és semmit sem felejtett.³⁹

Sadoul úgy vélte, a bolsevikok mindent megtettek, hogy a szövetségeseiket bevonják a breszti tárgyalásokba,⁴⁰ ezért a velük való együttműködés a háború befejezését eredményezné egy éven belül, míg a visszautasítás orosz–német békéhez vezet.⁴¹

A már említett, december 18-i, Trockij–Noulens találkozon a béke kérdése is szóba került. Trockij sajnálkozását fejezte ki, hogy Franciaország nem vesz részt a tárgyalásokon. Ennek ellenére biztosította a francia kormányt, hogy a Népbiztosok Tanácsa nem adja ki az osztrák–német hadifoglyokat, míg tart a háború. Azt is kijelentette, hogy Elzász–Lotharingiának vissza kell kerülni Franciaországhoz, de népszavazás útján.⁴² A szovjet kormány jóindulatú gesztusaként értékelhető az is, hogy a németekkel folytatott fegy-

verszüneti tárgyalásokon a szovjetek kérték: a keleten felszabadult erőket ne lehessen nyugatra dobni. Igaz, ez elvi jelentőségű volt, mert a december 5-e előtt megkezdett csapatszállítások folytatását megengedhetőnek tartották.⁴³

A béketárgyalásokon való francia részvételt Niessel is javasolta – igaz megfigyelőként –, hogy befolyásolhassák a tárgyalások menetét. Clémenceau-t azonban irritálta ez a javaslat, s komolyan fontolgatta, hogy leváltja Niessel, s helyébe ismét Janin tábornokot nevezi ki.⁴⁴

Niessel egyik jelentésében foglalkozott részletesen azzal, hogy a szövetségesek milyen cselekvési lehetőségekkel rendelkeznek Oroszországban.⁴⁵ Első variációként azt emelte ki, melyet fentebb már említettünk, hogy vegyenek részt a tárgyalásokon, de folytassák a háborút, Oroszországot pedig tekintsék semleges államnak és ne avatkozzanak be a belső harcokba. Ebben a megoldásban azonban olyan veszélyt látott, hogy Németország megszerezheti hadifoglyait, valamint kiaknázhajta gazdaságilag az országot. Ráadásul ez a francia képviselő csökkentését eredményezhetné, annak be nem látható következményeivel a francia érdekekre.

Második variációként a polgárháború lehetőségét vizsgálta meg, két megoldást fontolgatva: 1. résztvenni a polgárháborúban vagy nyíltan, vagy csak megszervezni észak és dél harcát. Ennek azonban az lehet a hátránya, hogy észak egyesül a németekkel, s még csirájában elfojtják a déli hadsereget. 2. A szövetségesek hitelekkel, vagy új személyzet Oroszországba való küldésével ösztönözhetik a déliek akcióit, és elősegíthetik az anarchia létrejöttét az északi területeken. Ilyen jellegű javaslatokat más forrásokban is találunk.⁴⁶

Végül a harmadik variációja: „... egy harmadik megoldás, radikálisabb, abban állna, hogy azonnal résztveszünk a béketárgyalásokon, amelyen a tanácskozók három csoportot alkotnának: az antant, a központi hatalmak, Oroszország. A katonai erő vitathatatlannal a miénk, uraljuk a tengereket, birtokunkban vannak a német gyarmatok, Bagdad és Jeruzsálem, miénk az amerikai támogatás valamint a két Amerika és Ázsia piacai.

Németországnak tekintélyes katonai ereje van, mely az orosz front ki-esésével megerősödött, valamint azzal, hogy Oroszország kiaknázása lehetőséget ad számára a blokádból való kitörésre.

Oroszország viszont semmiféle katonai erővel nem rendelkezik, s a dolgok jelenlegi állapotában súlyos veszélyt jelent az európai civilizációra azzal, hogy olyan utópisták kerültek hatalomra, akik határozott ellenségei minden társadalmi rendnek.

El lehet tehát azon gondolkodni, hogy az utóbbi döntés nem tenné-e lehetővé számunkra, miközben résztveszünk a tárgyalásokon, hogy olyan békéhez jussunk, melynek egyedül Oroszország viselné a terheit, igazi büntetésként árulásának, s bátorsága hiányának, és amely lehetővé tenné, hogy nemzetközi megszállást kényszerítsünk rá, garantálva ezzel adósságait, valamint az európai nyugalmat.

Egy ilyen döntés természetesen fájdalmas és veszélyekkel teli lenne a jövőre nézve, de ha prolongálni akarjuk a háborút, látni kell, hogy: 1. Németország rövid időn belül a központi hatalmak valamennyi katonai erejével rendelkezik majd a nyugati fronton. 2. Az orosz erőforrások kiaknázása lehetővé teszi számára, hogy teljesen kitörjön a gazdasági blokádból. 3. A Trockij-kormány világosan antant ellenes, hamarosan olyan feladatba kezd (ha már el nem indította) a propaganda segítségével, melyhez a német anyagi támogatás nem fog hiányozni, hogy az angol és a francia sereget olyan állapotba hozza, amilyenbe rövid idő alatt az orosz hadsereg került.”

Niessel ezzel a javaslatával nem állt egyedül, s az Oroszország rovására megköthető békekísérletekről a bolsevikoknak is tudomásuk volt. Carr szerint⁴⁷ Lenin és Trockij 1917–18 telén meg volt győződve arról, hogy Németország és Nagy-Britannia, mivel lehetetlennék tartják a háború megnyerését, ezért Oroszország rovására oldják meg a konfliktusukat, azaz Oroszországban kártalanítják magukat. Trockij a harmadik oroszországi szovjet kongresszuson annak a véleményének adott hangot, hogy a breszti német politika London hallgatóságos beleegyezésével folyik.

1917–18 telén a német helyzet valóban súlyos volt, de riasztó veszteségei voltak az angoloknak és a franciáknak is. Emellett az antant úgy vélte, hogy 1918 júliusa előtt hatékony amerikai segítséget nem kap, ezért a kompromisszumos béke gondolata mindkét oldalon felmerült. Kühlmann német külügyminiszter 1917 augusztusában belga közvetítéssel kapcsolatba lépett Briand akkori tárca nélküli miniszterrel. Carr ezzel kapcsolatban a *The Times* 1917. szeptember 15-i számából idéz: „Briand a maga nevében támogatta azokat a feltételeket, melyek kielégítést adnak Franciaországnak nyugaton. A Foreign Office ugyanakkor tagadta, hogy tudomása van a szövetséges bankárok állítólagos svájci konferenciájáról, amely egy békét készített volna elő Oroszország rovására.” Carr ezután Wickham Steed-nek, a *Times* külpolitikai szemleírójának 1917. október 18-i magánleveléből idéz: „A legkomolyabb veszély az, hogy Franciaországban és itt a politikusok, valamint a közvélemény túlságosan is harap az Elzász-lotharingiai és a belgumi ügyre. Ez az, amit Kühlmann akar, mert a német politikában ő keletbarát, aki kész sok

mindent feláldozni nyugaton azért, hogy cselekvési szabadsága legyen Oroszországban és keleten.” A tárgyalások végül a német hajthatatlanságon hiúsultak meg. Carr ezután Landsdowne levelére hivatkozik, amely a Daily Telegraph 1917. november 29-i számában jelent meg, s amelyben kompromisszumos békét javasolt. December 28-án pedig Lloyd George arról informálta C. P. Scott-ot, a Manchester Guardian igazgatóját, hogy a hadügyminiszterium erősen hajlik a békére, ő pedig arra, hogy Németországot keleten kompenzálják a nyugaton tett engedmények fejében.

Ezek az Oroszország rovására történő fenyegetések a béketárgyalások siettetésére ösztönözték a bolsevikokat. Ugyanakkor a tárgyalások elhúzása is érdekükben állt, számítva a szocialista forradalom győzelmére Európában, s azoknak a kapitalista kormányoknak a bukására, amelyekkel tárgyalniuk kellett. Európa forradalmasodására számítani, s ettől várni az orosz forradalom helyzetének javulását, azonban nem kis kockázattal járt, s erre Lenin is felhívta a figyelmet. „Kétségtelen, hogy Európában be kell következnie a szocialista forradalomnak, és az be is fog következni. A szocializmus végleges győzelmébe helyezett minden reményünk ezen a bizonyosságon és ezen a tudományos előrelátáson alapszik. Fokoznunk kell és fejlesztenünk kell általában propogandista tevékenységünket, de különösen a lövészárok-barátkozás megszervezését. De hiba lenne, ha Oroszország szocialista kormányának taktikáját arra építenők, hogy megpróbáljuk meghatározni, bekövetkezik-e vagy nem következik be az európai és főleg a német szocialista forradalom a következő fél évben (vagy valami hasonlóan rövid időn belül).”⁴⁸

A bolsevikok a propaganda fejlesztésére valóban gondot fordítottak. A külügyi népbiztosságon belül egy nemzetközi szekciót szerveztek Radek vezetésével, s a propaganda kezdetben az ellenséges hatalmak felé irányult. Megjelentettek egy német nyelvű napilapot – Die Fackel néven – a német és osztrák hadifoglyok számára. Hasonló lap jelent meg magyarul, románul, szerb-horvátul, csehül, törökül. A propagandatevékenység később a nyugati országok felé is kiterjedt, s gazdag forradalmi irodalom jelent meg főleg angol nyelven.

A forradalmasodáshoz elsősorban Trockij fűzött nagy reményeket, s úgy tűnt, hogy az események őt igazolják. 1918. január 14-én Wiener Neustadtban, 16-án Bécsben, 18-án pedig Ausztria egészére, sőt Magyarországra is kiterjedő sztrájkok robbantak ki. Január végén Berlin, majd a többi német város következett. Hasonló mozgalmak voltak Angliában, Franciaországban és Olaszországban is. A szovjet kormány 1918. január 14-i határozata az adósságok visszafizetésének elutasításáról szintén ezt a folyamatot igyekezett erősíteni.

A Pravda február 17-i száma szerint ez a lépés legalább olyan csapás az antantnak, mint a német győzelmek a nyugati fronton. „A francia kispolgár – írta a lap – megbocsátja majd a harcmezőn elesett áldozatok millióit, de nem bocsátja meg anyagi helyzetének romlását.”⁴⁹

Sadoul kapitány bírálta ezt az intézkedést, ügyetlen és súlyos lépésnek tartotta, mert a francia közvéleményt a bolsevikok ellen hangolta.⁵⁰ A szovjet vezetők azonban úgy vélték, hogy a háború után bankcsőd lesz, s akkor a nemzetközi kötelezvényeket úgysis revidálni kell. Másrészt a bolsevikok remélték, hogy a forradalom egész Európát érinteni fogja, akkor pedig a demokratikus kormányokkal meg lehet majd egyezni.⁵¹

Az események valóban Európa forradalmasodása felé mutattak, s ez a bolsevikok többségét is magával ragadta. Így a béke kérdésében nem volt egységes álláspont. Az említett események alapján elbizakodottság volt tapasztalható, s Buharin csoportja a forradalmi háború mellett foglalt állást.⁵² Trockij pedig a forradalmi béke proklamálását javasolta, remélve, hogy ez a német hadsereget éppúgy megtöri majd, mint az orosz hadsereget. Az eredmény 1918. február 10-én valóban ez lett, a se béke, se háború bejelentése. Ezt azonban a németek a fegyverszünet felmondásaként értékelték.

Ezután az orosz forradalom kritikus napjai következtek. Ugyanakkor Párizs már régóta ilyen alkalomra várt. A béketárgyalások kezdetétől fogva abban reménykedett, hogy a németek önzése, mohósága végül is forradalmi háborúra kényszeríti a bolsevikokat, mert elfogadhatatlannak tartják a békekötés árát. Trockij lépésével úgy tűnt tehát, hogy elérkezett az a pillanat, amikor a bolsevikok és Franciaország számára Németország egyaránt olyan közös ellenség, aki ellen a francia–orosz szövetség ismét működőképes, azaz a németek ellen a bolsevikok is készek a fegyveres harcra. Február 13-án a Pravda valóban a szövetségi kötelék fontosságát hangsúlyozta: „A németeknek és az osztrákoknak megvan a szövetségük, de nekünk is van. Jönnek már. Ez a záloga annak, hogy az imperializmus hidrája nem fogja eltaposni a forradalmat.”⁵³

Trockij bejelentését követően, február 18-án a németek megkezdtek az előrenyomulást Narva felé. A bolsevikok azt hitték, hogy a központi hatalmak már nem akarnak velük tárgyalni. Ekkor lépett színre Sadoul kapitány, aki február 20-án Trockijjal hosszasan tárgyal: „... felajánlottam a szövetségesek támogatását, melyet a bolsevikok 3 hónap óta hiába sürgettek, s melyet az antant mindig visszautasított, s amely nélkül már előre megmondhattam, hogy békére lesznek kényszerítve. Először oroszországi misszióink támogatását: 40 vezérkari tiszt, 40 csapattiszt, 300 katona, akik rendkívül értékes

romboló munkát tudnának végezni, s akik instruktorok lennének a szervező munkában, valamint technikai tanácsadók az előőrsknél.” Felajánlotta még Berthelot missziójának segítségét is, hozzátéve, hogy a támogatásnak nincsenek sem politikai, sem pedig gazdasági feltételei.⁵⁴ Február 21-én közölte Noulens-szal és Niesselrel, hogy Trockij francia segítséget kér. Azt azonban már nem tette hozzá, hogy ezt a segítséget ő maga ajánlotta fel a külügyi népbiztosnak, így az együttműködési akció Sadoul magánkezdeményezéseként indult. Noulens a kérést kedvezően fogadta, s telefonált Trockijnak: „A németekkel szembeni ellenállásokban számíthatnak Franciaország katonai és pénzügyi támogatására.”⁵⁵ Trockij ezután egy jegyzéket kért Niesselől arról, hogy a misszió milyen támogatást tud adni, majd ezzel a jegyzékkel ment a központi bizottság ülésére. A jegyzék arról szólt, hogy késleltetni kell a német előrenyomulást, Közép-Oroszországban egy hadsereget kell létrehozni, a főparancsnokságot pedig Moszkvába kell tenni. Ezen kívül még meg kell szerezni a japánok támogatását.⁵⁶ E javaslatok mellett szerepelt a misszió katonai támogatásának megígérése. E jegyzéket a központi bizottság elfogadta, s február 23-án Trockij arra kérte Niessel, hogy aznap 16 órára menjen a Szmolnijba, aki Lavergne tábornok és Sadoul kapitány kíséretében meg is jelent. A megbeszélésen Niessel tájékoztatta Trockijt, hogy van lehetőség a német előrenyomulás késleltetésére, s az így nyert időt hadseregszervezésre lehet fordítani. Trockij két lehetőséget fontolgatott: 1. a háború folytatását, s ezen a ponton a francia és a szovjet érdekek azonosak voltak. 2. az orosz hadsereg újjászervezése a béke megkötése után.

Trockij ez utóbbinál feltette Niesselnek azt a kérdést, hogy Franciaország ez esetben segít-e a hadseregszervezésben. A tábornok magánvéleménye szerint ez elfogadhatatlannak tűnt. Mivel azonban Franciaországnak érdeke volt megőrizni helyét Oroszországban, ezért azt felelte: a kérdés túllépi a misszió hatáskörét s a válasz a francia kormány állásfoglalásától függ.⁵⁷ Közben február 23-án megérkezett a németek válasza is a szovjet kormánynak arra a kérésére, melyet még a tárgyalások megszakítását követően, február 20-án juttatott el a németekhez, miszerint hajlandó aláírni a békét a breszti feltételek alapján. A válaszban közölt német feltételek azonban ennél súlyosabbak voltak. A központi bizottság ülése még aznap a feltételek elfogadása mellett döntött, február 24-én pedig a szovjet delegáció Csicserin vezetésével Breszt-Litovszkba utazott, ahol március 3-án aláírták a békét, s március 16-án a negyedik oroszországi szovjet kongresszus ezt ratifikálta.

A békekötés ellenére az aláírás és a ratifikálás közti időben volt francia–bolshevik együttműködés. A jelzett periódusban ugyanis még lehetett tartani

további német előrenyomulástól. A szovjet kormány ezért március 14-én Moszkvába tette át a székhelyét. Gondot okozott a Petrográdon található hadianyag sorsa. Sadoul szerint a helyzet azért volt veszélyes, mert ha a németek kezébe kerül Petrográd, már csak az arhangelszki és a vlagyivosztoki készletekre lehet számítani. Ennek Oroszországba szállítása azonban reménytelennek tűnt, mivel a transzszibériai vasút teljesítménye néhány tíz vagon volt naponta.⁵⁸ Niessel Petrográdon 30 ezer tonna hadianyagról tesz említést. Az elszállításban tanácsadóként Castel őrnagy vezetésével francia tiszt is közreműködtek. A németek esetleges érkezésének késleltetésében a Pszkov–Petrográd vonalon Hézard és du Creusot mérnökök, valamint Lubersac hadnagy játszott szerepet.⁵⁹

A breszti békével a keleti front jogilag is eltűnt. Ez persze nem jelentette azt, hogy a németek minden erőt átdobhattak a nyugati frontra. Oroszország változatlanul jelentős német erőket kötött le, mivel a megszálló feladatok, valamint a gabonarekvirálások ezt szükségessé tették. Ami pedig a francia képviselőt illeti, a nagykövetség, félve a német előrenyomulástól, február 28-án elhagyta Petrográdot, hogy Svédországba menjen, miután Franciaország érdekképviselőt Scavenius dán miniszterre bízta. A francia kormány azonban március 8-án arra kérte Noulens-t, hogy térjen vissza Oroszországba. A francia nagykövetség a többi nyugati követséghez hasonlóan Vologdában rendezkedett be. A kisváros vasúti csomópont volt Murmanszk, Szibéria, Petrográd és Moszkva felé. Niessel Breszt után felmentését kérte, s utóda Lavergne tábornok lett, aki Moszkvában egy lecsökkentett létszámú misszióval dolgozott, elsősorban információs feladatokat teljesítve.

Az az együttműködés, melyre lehetőség nyílt Franciaország és a bolsevikok között, végül is nem valósult meg. Az okot elsősorban a katonai helyzetben kell keresni. A francia misszió ugyanis hiába ajánlotta fel segítségét, erői elégtelenek voltak a német támadás megállítására, s ezzel Niessel is tisztában volt. A német csapatok mintegy 200 km-re álltak Petrográdtól, ezért a szovjet kormánynak napokon belül volt szüksége a hatékony katonai segítségre. Erre a szövetségesek, s köztük Franciaország, csak hónapok múlva lettek volna képesek a nyugati front helyzete, valamint a szállítási problémák miatt. Még Japánnak is legalább egy hónapra lett volna szüksége kellő erősű csapatok átdobásához a németek ellen.⁶⁰

A bolsevikoknak a béke elfogadása melletti döntésében szerepet játszott az is, hogy bizalmatlanok voltak a francia segítségben. Sadoul egyik levelében le is írja, hogy Noulens csak katonai segítséget ígért, de politikait nem, még semlegességet sem. A bolsevikok viszont emlékeztek arra, hogy Franciaország

bátorította az ellenük irányuló szeptatista törekvéseket, szovjetellenes szervezkedéseket.⁶¹

A gazdasági tényezők is az együttműködés ellen hatottak hosszabb távon. Már említettük, hogy a francia érdekeltségek kívül estek a bolsevikok által ellenőrzött területeken. A francia gazdaság szerkezete egyébként sem volt alkalmas az együttműködés erősítésére. Szovjet-Oroszországnak elsősorban ipari késztermékre volt szüksége. A francia jelentések ezt felismerték, s hangsúlyozták is, hogy Franciaországnak át kell venni Németország szerepét Oroszországban, azaz a bankárt a kereskedőnek kellene felváltani, mert a francia érdekeknek most ő lenne a legjobb propagandistája. Franciaország azonban ezt a feladatot a háború előtt sem tudta ellátni, mert Oroszország legfőbb kereskedelmi partnere Németország volt. A háborús veszteségek miatt pedig valóban képtelen vállalkozás lett volna, bár ilyen terv készült.⁶²

Végül az együttműködés ellen dolgozott az is, hogy mindkét félnek mások voltak a céljai, ezért a két fél, ha kommunikált is egymással, nem értettek szót, legfeljebb a pillanatnyi szükséglet miatt tűnt úgy, hogy közös nyelvet beszélnek. Igaz, ezt nem is nagyon akarták, mert mindkét fél reménykedett a másik bukásában, ami azonban nem következett be. Így Breszt-Litovszknak kettős hatása volt: egyrészt lélegzetvételhez juttatta a szovjet államot, s ezzel megmentette a forradalmat. Másrészt alapvető változást eredményezett az 1871 után kialakult európai hatalmi szisztémában azzal, hogy e rendszer legfontosabb pillére, a francia–orosz szövetség a breszti békével megszűnt, s a háború után a felek egy új rendszer kiépítésével próbálkoztak.

Jegyzetek

1. A fiatal szovjetállam nemzetközi helyzetének s Franciaországhoz való viszonyának történelméhez: *V. J. Antjuhina-Moszkovcsenko: SzSzsZR i Francija. Szovjetszko-francuzkije otnosenyije v 1917–1967.* Moszkva, 1967. *Paul Cambon: Correspondance 1870–1924. Tome 3e, 1912–1924.* Paris, 1946. *Michael Jabarra Carley: Revolution and intervention. The French Government and the Russian Civil War (1917–1919).* McGill-Queen's University, Kingston and Montreal, 1983. *Edward Hallet Carr: La révolution bolchévique 1917–1923. I. II. III.* Les Éditions de Minuit, Paris, 1969. *Jean Delmas: L'État-Major français et le front oriental.* Nov. 1917– 11. nov. 1918. Thèse de troisième cycle, Paris, 1965. *Diószegi István: Klaszikus diplomácia-modern hatalmi politika.* Bp. 1967. *Dolmányos István: A Szovjetunió története.* Bp. 1971. *Galántai József: Az első világháború,* Bp. 1980. *Iztorija vnyesnyej polityiki SzSzsZR. Pod redakcij A. A. Gromiko, B. N. Ponomarjova.* I. 1917–1945. Moszkva, Nauka, 1976. *Anne Hogenhuis–Seliverstovff: Les relations franco-soviétiques 1917–1924.* Paris, 1981. Publications de la Sorbonne. *Kalervo*

- Hovi*: Cordon Sanitaire or barrière de l'Est? The Émergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919. Turku, 1975. *George F. Kennan*: La Russie Soviétique et l'Occident. 40 années d'histoire. Calmann-Lévy, Paris, 1962. *Wolodomyr Kosyk*: La politique de la France à l'égard de l'Ukraine. Mars 1917–février 1918. Publication de la Sorbonne, Paris, 1981. *N. V. Kuznyecova*: Szovjetszkaja Rosszija i Francija. Nojabr 1917–nojabr 1918. Francuzkij jezsegódnik. Moszkva, Nauka, 1979. 20–34. *Lengyel István*: A breszt-litovszki béketárgyalások. Bp. 1975. *Maxime Mourin*: Les relations Franco-soviétiques 1917–1967. Payot, Paris, 1967. *Général Niessel*: Le triomphe des bolcheviks et la paix de Brest-Litovsk. Souvenirs 1917–1918. Paris, 1940. *Louis de Robien*: Journal d'un diplomate en Russie 1917–1918. Albin Michel, Paris, 1967. *Jacques Sadoul*: Notes sur la Révolution bolchévique. Octobre 1917–janvier 1919. Paris, 1971. A Szovjetunió története. II. (felelős szerkesztő: *A. A. Szamszonov*) Budapest–Moszkva, 1980. *V. Sz. Vaszjukov*: Predüsztorija intervencii. (Fevral 1917–mart 1918). Moszkva, 1968. *Dominique Venner*: Histoire de l'Armée Rouge. La révolution et la guerre civile. Paris, Mon, 1981.
2. *Maurice Paléologue*: A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Bp. 1982, 386.
 3. Caporettonál áttörték az olasz frontot, a francia hadsereg pedig még nem heverte ki azt a válságot, melyet 1917 nyarán mintegy 30–40 ezer katona lázadása okozott. A német vezetés, figyelembe véve az orosz katonai összeomlást s az előbbi körülményt, katonai döntésre készült, még az amerikai erők érkezése előtt.
 4. *M. J. Carley*, 18.
 5. E posztot 1917. április 29-én hozták létre, s élére Pétaint nevezték ki. Az 1917. május 11-i határozat szerint a fővezérkar főnöke véleményt ad a hadügyminiszternek a háború vezetéséről, s a szövetségekkel való együttműködésről. Hozzá tartoztak a külföldön működő katonai missziók is. Foch 1917. május 15-én váltja fel Pétaint, s e poszton marad 1918. március 25-ig.
 6. Korábban volt már Oroszországban, s tudott oroszul is. A háború előtt Tunéziában és Marokkóban szolgált, az első világháború kirobbanásától kezdve pedig különböző parancsnoki posztokat töltött be. 1917 augusztusában nevezték ki az oroszországi francia katonai misszió élére – Janint váltotta fel – s szeptember 20-án érkezett Petrográdra.
 7. *J. Delmas*, 40.
 8. *Maxime Mourin*, 58.
 9. *J. Delmas*, 40.
 10. *V. Sz. Vaszjukov*, 243.
 11. *J. Delmas*, 55.
 12. 1916. szeptember 15-én nevezték ki, s október 16-án érkezett Romániába 12 magasrangú tiszttel. December végén erősítést kap, s 1917 elején a romániai misszió 350 tiszttel rendelkezik.
 13. *Pierre Renouvin*: Histoire des relations internationales. Les crises du XXe siècle I. de 1914 à 1929. Hachette, Paris, 1957. 107.
 14. *R. Recouly*: Mes entretiens avec le maréchal. Idézi *Delmas*, III.
 15. *J. Delmas*, 9–11.
 16. *Anne Hogenhuis-Séliverstoff*, 41.

17. *W. Kosyk*, 56.
18. Archives du Ministère de la Guerre, Service Historique de l'Armée de Terre, Paris, Chateau de Vincennes. (Továbbiakban: AMG.) 4 N 40 Note du Général Niessel 6.100/3.
19. *Alexandre Chouguine*: L'Ukraine, la Russie et les Puissances de l'Entente. Exposé politique de l'ex-ministre ukrainien des affaires étrangères. Berne, 1918, 34.
20. *Séliverstoff*, 48.
21. *J. Delmas*, 56.
22. Uo., 66.
23. *W. Kosyk*, 234.
24. AMG 4 N 40 N° 6. Canevas des rapports verbaux que le Général Niessel à chargé le lieutenant-colonel Langlois de faire à M. le Président du Conseil, ministre de la guerre et au général, chef d'État-major général
25. *W. Kosyk*, 94.
26. *Général Niessel*, 157.
27. AMG 4 N 40 N° 6.
28. AMG 4 N 40 N° 6.
29. *J. Delmas*, 66.
30. AMG 4 N 40 N° 2504. Niessel jelentése, csak az érkezési dátummal: 1918. január 15.
31. *V. I. Lenin*: Összes művei, 35. kötet, második kiadás, Bp. 1978. 248.
32. *Galántai J.*, 418–419.
33. *Lengyel I.*, 54–55.
34. *Lenin*, i. m. 248.
35. A Szovjetunió története. Budapest–Moszkva, 1980, 63. Isztorija vnyesnyej polityiki SzSzsZr. Moszkva, 1976, 47.
36. *Kuznyecova*, 21.
37. *Vaszjukov*, 65.
38. 1881. május 22. – 1956. november 18. Jogász, a szocialista eszmék híve. Albert Thomas – szintén szocialista – a Clémenceau kormány miniszterének barátja. 1917. október 1-jén érkezik Petrográdra, s csatlakozik Niessel missziójához. Később részt vesz a polgárháborúban, mint a Vörös Hadsereg instruktora. 1919 novemberében Franciaországban szökés és az ellenséggel való összejátszás miatt távollétében halálra ítélik, s csak 1925-ben mentik fel. Ezután folytatja ügyvédi munkáját, részt vesz a kommunista mozgalomban.
39. *Carley*, 22–23.
40. *J. Sadoul*, 228.
41. Uo., 213.
42. *Mourin*, 64.
43. *Lengyel I.*, 61.
44. *Mourin*, 63.
45. AMG 4 N N° 2504
46. 4 N 40 N° 6; AMG 4 N 40 Analyse du rapport d'ensemble N° 5 de la Mission Militaire Française en Russie.
47. *E. H. Carr*, 35–37.
48. *Lenin*, i. m. 246–247.
49. *Mourin*, 67.

50. 1 millió 600 ezer franciának volt orosz államkötvénye.
51. *Sadoul*, 226.
52. *Dolmányos I.*, 185.
53. *Mourin*, 69–70.
54. *Sadoul*: 241.
55. *Uo.*, 243.
56. *Jean Delmas*: Une mission militaire française à Petrograd après la révolution d'octobre (octobre 1917–mars 1918). *Revue de la Défense Nationale*, 1966, 1086.
57. *Général Niessel*, 283–284.
58. *Sadoul*, 255–256.
59. *Général Niessel*, 298–299.
60. *Vaszjukov*, 281.
61. *Sadoul*, 247.
62. *Ph. Schillinger*: Un projet d'intervention économique en Russie (1918). *Relations Internationales*, N°1, mai, 1974.